

De aanloopperiode van Gaston Eyskens

Lode WILS

In de herfst van 1993 verschenen de memoires van Gaston Eyskens.¹ Ze behandelen niet het werk van de econoom, die als hoogleraar aan de KU Leuven een beslissende bijdrage leverde tot de doorbraak van het streekeconomische denken in België. Wel beschrijven zij de arbeid van de politicus die al in de laatste vooroorlogse jaren een belangrijke rol speelde in de vlaamsgezinde katholieke rangen, en die tussen 1945 en 1973 als geen ander zijn stempel heeft geslagen op de Belgische politiek door, onder meer, de grondslag te leggen voor de staatshervorming.

De memoires

Memoires zijn meestal alleen belangrijk, indien de auteur gebruik heeft kunnen maken van een aanzienlijke bewaarde documentatie. Dat is hier zeker het geval. Nadat hij in 1975 als hoogleraar met rust gegaan was, heeft Eyskens uit zijn omvangrijk archief, met onder meer aantekeningen, notulen en briefwisseling, een kernarchief samengesteld voor de redactie van zijn memoires. Hij voegde daarbij beschrijvingen van zijn publieke activiteiten, aangevuld met commentaren, overzichten en syntheseseteksten. Volgens zijn wilsbeschikking werd het werk na zijn dood voortgezet. De politoloog Jozef Smits, die al eerder gesprekken met Eyskens had uitgegeven², heeft die taak van „samenstelling en redactie” op zich genomen, en een kanjer van meer dan duizend bladzijden bezorgd.

Historici zouden beroepshalve — of is het uit beroepsmisvorming? — graag precies weten wat de minister van State zelf gedictreed of genoteerd heeft, en welke tekstgedeelten van Smits' hand zijn. Maar wat dat betreft blijven ze met een onvoldaan gevoel zitten. Wel is het duidelijk dat er gebruik gemaakt werd van een rijke documentatie, en dat Eyskens herhaaldelijk met openhartigheid sprak.

1. Gaston EYSKENS, *De Memoires*. Samenstelling en redactie JOZEF SMITS. Tielt; Brussel, 1993, 1005 blz.

2. Gaston EYSKENS, *Het laatste gesprek. Herinneringen aan veertig jaar politiek leven. Een interview met Jozef Smits*, Amsterdam-Antwerpen, 1988.

Als steekproef heb ik zijn uitvoerige behandeling gecontroleerd van het Kamerdebat van 28 mei 1946 over de aanslag op de IJzertoren. Hij heeft zeker de *Parlementaire Handelingen* geraadpleegd, en de standpunten van de sprekers die hij vermeldt correct weergegeven. Dat deed hij vanuit katholiek flamingantsch standpunt. Zo schreef hij: „Het antwoord van minister van Binnenlandse Zaken Auguste Buisseret was uitvoeriger (dan dat van de minister van Justitie Van Glabbeke) en zeer kwetsend voor de Vlamingen. Hij sprak alleen over het misbruik van de IJzerbedevaarten door sommige Vlaamse leiders. Buisseret viel zelfs wijlen Gustaaf Sap aan omwille van diens zogenaamde '*esprit de trahison*'. Over de symbolische betekenis van de bedevaarten repte hij met geen woord” (blz. 198-200).

Buisseret behoorde inderdaad tot een generatie wallinganten voor wie de strijd tegen de Vlaamse Beweging hoofdzaak was, en die geen enkele waardering kon opbrengen voor de symbolische betekenis van die bedevaarten. Hij gaf een historisch overzicht van de IJzerbedevaarten dat voor haar aanhangers heel pijnlijk was, maar niet voor de linksen. De Antwerpse socialist Camille Huysmans deed er nog een aantal scheppen bovenop, aan de hand van de verslagen van de oorlogsbedevaarten die in het VNV-dagblad *Volk en Staat* verschenen waren: hij dwong daardoor Juliaan Platteau, die commissaris was van het nieuwe bedevaartcomité, daaruit ontslag te nemen vermits die actief had deelgenomen aan de collaboratiebedevaarten. Buisseret herinnerde eraan dat het gemeentebestuur van Kaaskerke zich eenparig en hardnekkig had verzet tegen het aanleggen van de begraafplaats in de IJzertoren, maar had moeten zwichten voor de politieke druk van de regering, door toedoen van Frans Daels en van minister Sap „dont le procès de *Volk en Staat* a révéle l'esprit de trahison”.³ Het hele debat ging niet Vlamingen tegen Walen, maar katholieken (met inbegrip van de volksvertegenwoordiger voor Charleroi en latere wallingant Duveusart) tegen antiklerikalen.

Ook op andere plaatsen lijkt het erop dat Eyskens, volgens het parlementair woordgebruik van de tussenoorlogse periode, met „de Vlamingen” de (katholieke) flaminganten bedoelde en dat Smits die teksten ongewijzigd overgenomen heeft. Over de drieledige regering-Pierlot die werd gevormd bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, heet het: „Die regering telde achttien ministers, onder wie slechts vier Vlamingen”; daarop volgt een uitweiding over „die belediging” van de Vlamingen (blz. 98). Bij die vier behoorden Hendrik De Man, Arthur Vanderpoorten, Eugène Soudan, August Balthazar, Gustaaf Sap, Hendrik Marck en Albert De Vleeschauwer. Er waren ook zes Walen, en vijf Brusselaars waaronder Devèze, geboren in Ieper en in 1907 tot gemeenteraadslid van Schaarbeek gekozen. Over de derde regering-Van Acker

3. Het Krijgshof zou zich in december 1947 nog krasser uitlaten; E. DE BENS, *De Belgische dagbladers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen-Utrecht, 1973, blz. 199.

die in maart 1946 aantrad, lezen we: „Ik klaagde tevens het voor de Vlamingen diep kwetsende feit aan dat zij in een regering met negentien ministers slechts vier vertegenwoordigers hadden” (blz. 197). Daar was op dezelfde manier geteld. Mogelijk kwamen die eigenaardige vier uit een vergadering van het hoofdbestuur van het ACW, waar Eyskens deel van uitmaakte. Na de regeringsaanpassing van 5 januari 1940 verklaarde daar oud-minister Heyman: „Wij sluiten ons aan bij het Vlaams protest: vier Vlaamse ministers op veertien is bespottelijk en absoluut onaanvaardbaar.” Ook Heyman had verkeerd geteld.⁴

In dezelfde lijn ligt Eyskens' uitspraak over de gouverneur van de Nationale Bank Louis Franck: „Georges Janssen volgde hem op. Evenals Franck kende hij helemaal geen Nederlands” (blz. 88). Dat laatste over één van „de drie kraaiende hanen”! We kunnen de studie aanbevelen van J. MERTENS: *De liberaal Louis Franck als jurist en vlaamsgezind politicus voor de eerste Wereldoorlog*.⁵

Wat betreft de betrouwbaarheid en de waarde van deze memoires moeten we twee besluiten trekken. Vooreerst dat Eyskens, bij het dicteren van zijn teksten, waarschijnlijk de bedoeling had de gegevens nog eens te laten nakijken, wat niet of niet altijd gebeurd is. (De oververtegenwoordiging van Brusselaars in de regeringen en de ondervertegenwoordiging van Vlamingen waren feiten — maar de getallen kloppen niet). Ten tweede is het duidelijk dat Eyskens' *Memoires*, zoals alle memoires, niet als een neutrale wetenschappelijke studie bedoeld zijn, maar het individuele en het groepsstandpunt van de auteur weergeven, namelijk het katholieke flamingantische standpunt.

Zoals het te verwachten was, beslaat het overgrote deel van deze memoires de periode waarin Eyskens een hoofdrol speelde in de Belgische politiek, vanaf februari 1945, toen hij minister van Financiën werd. Zijn eerste taak omvatte de voltooiing van de muntsanering die door zijn voorganger Gutt was aangevat. Al in de laatste vooroorlogse jaren was Eyskens voor een ministerportefeuille aangezocht, nog voordat hij in 1939 tot volksvertegenwoordiger was gekozen.

Een steile klim

De jonge, Vlaams en sociaal geëngageerde econoom Gaston Eyskens was na schitterende studies verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven; in 1931 werd hij lid van de Commissie voor de vernederlandsing van die universiteit.

4. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. 3, *In en rond Wereldoorlog II*, Leuven, 1989, blz. 148.

5. *Kopstukken van de Vlaamse Beweging*, in: *Standen en Landen*, LXXV, Kortrijk-Heule, 1978, blz. 277-380.

Een jaar later werd hij plaatsvervangend kandidaat voor de Kamer, arrondissementeel voorzitter van het ACW en lid van het Nationaal Hoofdbestuur en de Middenraad van het ACW. In de Katholieke Vlaamse Landsbond pleitte hij herhaaldelijk voor een vlaamsgezinde elitevorming en meerderheidsmentaliteit op het economische terrein. Weldra werd hij kabinetschef van de ministers Van Isacker en Rubbens, en daarna belast met hoge regeringsopdrachten. Hij behoorde tot de Leuvense groep Nieuw Vlaanderen die, door middel van het gelijknamige weekblad vanaf einde 1934, de bakens wilde verzetten nadat het flamingantische „minimumprogramma” van 1918 grotendeels verwezenlijkt was.

In de commissie die door de Landsbond in 1935 was opgericht om een publiek-rechtelijke structuur voor de Vlaamse Gemeenschap te ontwerpen, stelde Eyskens voor om de provincies te vervangen door de gewesten Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Bij het einde van zijn leven zou hij met fierheid vaststellen dat hij de droom van zijn jeugd had helpen verwezenlijken. Maar op korte termijn vond die geen bijval bij de vooraanstaanden van de Katholieke Partij, ook niet bij de minimalistische leiders als Frans Van Cauwelaert. Eyskens geraakte vervreemd van die partij, en weigerde in 1936 een kandidatuur voor de Kamer (blz. 66-70).

In dat jaar werd België grondig door elkaar geschud, zowel door de internationale politieke ontwikkelingen — de Duitse bezetting van het Rijnland en de Spaanse burgeroorlog — als door de verkiezingsdoorbraak van de anti-democratische partijen in eigen land. De eenendertigjarige Eyskens was een heel eind naar rechts opgeschoven en betoogde dat het nodig was „dat de Vlamingen zich in één groot strijdfront verenigden om radikaal en agressief met alle propagandamiddelen op te rukken tegen alle volksvernietigende krachten: tegen de goddeloosheid en het materialisme, tegen het liberale kapitalisme, tegen het marxisme, kortom tegen elke dictatuur en volksvervreemding... voor het vestigen van een christelijke en volkse orde in Vlaanderen” (blz. 71).

Eyskens werd secretaris van het Comité van de Vlaamse Concentratie dat, op initiatief van de groep Nieuw Vlaanderen en onder de enthousiaste toejuicing van velen, probeerde een flamingantische eenheidsformatie van rechts en uiterst rechts te vormen. Hij nam deel aan de besprekingen terzake van de Katholieke Vlaamse Volkspartij met het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en met het Verdinaso maar jammer genoeg deelt hij ons hierover alleen mee dat die besprekingen „verre van gemakkelijk verliepen”. De bisschoppen steunden het verzet van het ACW en van de groep Van Cauwelaert tegen een concentratie die tot polarisering met een links volksfront moest leiden. In december 1936 legden ze politiek spreekverbod op aan Eyskens en drie andere Leuvense professoren die voor de concentratie ijverden, en zetten ze zich in een gezamenlijke herderlijke brief krachtig af tegen een rechtse concentratie die het confessioneel en kerkelijk karakter van de katholieke zuil zou aantasten, of het

eventueel vervangen door een min of meer fascistisch karakter.⁶ De autoritaire leider van het VNV, de fascist Staf De Clercq, had van zijn kant ook al een veto gesteld.

Achteraf geeft Eyskens als commentaar (blz. 91): „Het episcopaat en de oudere Vlaamse leiders van de Katholieke Partij, zoals Frans Van Cauwelaert, waren tegen elke vernieuwing gekant. Ook in de christelijke sociale organisaties, zoals het ACW, stond men zeer wantrouwig tegenover de evolutie in de Vlaamse beweging en echte politieke vernieuwing”.

We kunnen toch de vraag stellen of dat conservatisme in dit geval niet heilzaam geweest is, misschien zelfs voor de persoon van Eyskens. Er volgen in zijn boek nog enkele aanwijzingen voor zijn erg rechtse opstelling in de volgende jaren. „In 1938 woonde ik voor het eerst de IJzerbedevaart bij en het jaar nadien ging ik er opnieuw naartoe. Dat viel op, want ik was het enige parlementslid van de Katholieke Partij... De IJzerbedevaarten waren toen nog waardige en piëteitsvolle manifestaties. Daels hield traditioneel de belangrijkste redevoering. Op de bedevaarten van 1938 en '39 stond die volledig in het teken van de leuze: *'Nooit meer oorlog'*” (blz. 117). Eyskens stoorde zich toen dus niet aan de anti-Belgische en fascistische inslag van die redevoeringen.⁷ Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zou hij in oktober 1939 het manifest *Vrede door neutraliteit* ondertekenen (blz. 103). Dat werd op initiatief van de Vlaamse Oud-Strijders in hoofdzaak door flamingantische katholieken en nationalisten uitgegeven, en droeg een duidelijk rechtse hyperneutralistische stempel. Velen van die richting zouden tijdens het eerste jaar van de bezetting die lijn aanhouden, of zelfs in de collaboratie stappen.⁸

De oorlog en zijn nasleep

Eyskens beschrijft hoe hij de tegenovergestelde richting uitging. De parlementsliden die zoals hij in Limoges de houding van koning Leopold III veroordeeld hadden, nadat die zich gevangen had gegeven, constateerden bij hun terugkeer in het land onmiddellijk dat de verbolgenheid van de bevolking tegen hen zeer groot was. „De bewondering voor de koning daarentegen kende geen grenzen”. Aanvankelijk werd hem het verbod opgelegd om zijn functie aan de universiteit nog uit te oefenen. Eyskens had een onderhoud met de aartsbisschop, kardinaal Van Roey. Die „was er grondig van overtuigd dat Bel-

6. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. 3, blz. 71-84.

7. Op 28 mei 1946 zou hij in de kamer verklaren, blijkens de *Parlementaire Handelingen*, dat de vooroorlogse bedevaarten werden „misbruikt voor een misplaatst vertoon, voor politieke bijbedoelingen, ja zelfs, onmiddellijk voor de oorlog, door verdachte groepen in uniform, die weldra gingen overlopen naar lafheid en vuig verraad”.

8. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. 3, blz. 143 e.v.

gië bevrijd zou worden van de Duitsers... De rotsvaste overtuiging van de kardinaal maakte op mij een geweldige indruk. Zijn houding dwong bewondering af en was eigenlijk buitengewoon... Naast kardinaal Van Roey moet ik ook rector Monseigneur Van Waeyenberg, vice-rector monseigneur Cruysberghs en (de financier en politicus) Albert-Edouard Janssen vermelden als diegenen die zonder enige aarzeling een klare en rechtzinnige houding aannamen. Zij waren van meet af aan overtuigd dat België zijn onafhankelijkheid zou terugwinnen'' (blz. 106).

Ook zijn binding met het ACW oriënteerde Eyskens naar het verzet. „Als arrondissementeel voorzitter van het ACW — ik was opnieuw na mijn verkiezing tot volksvertegenwoordiger in april 1939 in die functie aangesteld — had ik een bijzondere verantwoordelijkheid tegenover de leden van die beweging. Het ACW te Leuven probeerde zoveel mogelijk zijn activiteiten voort te zetten... We probeerden vooral te beletten dat onze arbeiders vrijwillig naar Duitsland zouden gaan werken... De situatie veranderde aanzienlijk toen de Duitsers in maart 1942 de verplichte arbeid in België invoerden en daarna, in oktober van hetzelfde jaar, die tot Duitsland uitbreidden. Van dan af moesten we minder terughoudend optreden en een sterk verzet organiseren'' terwijl „de *Feldgendarmarie* met de hulp van collaborerende 'zwarten' een werkelijke jacht op werkonwilligen organiseerde''. Verscheidene voormannen van de christelijke arbeidersbeweging in het Leuvense kwamen in de Duitse gevangenis terecht. „Paul Nackaerts, vrijgestelde van het ACW en tevens schepen van de stad Leuven, had heel wat minder geluk. Bij een verzetsactie werd hij opgepakt en naar een concentratiekamp gedeporteerd. Hij keerde niet meer terug'' (blz. 120-122).

Eyskens verhaalt hoe hij bij de bevrijding tussenkwam toen er „allerlei vreemde en lamentabele dingen'' gebeurden in naam van het verzet: willekeurige aanhoudingen en vernielingen. Wat verder voegt hij erbij dat het onvermijdelijk was dat het volk zijn woede koelde op degenen die met de Duitsers hadden geheuld en samengewerkt. „Niettegenstaande de beperkte middelen waarover de regering beschikte is zij daar waar het kon, doelmatig opgetreden en heeft zij erger kunnen voorkomen''.⁹ De vrees dat de communisten en zeker het Onafhankelijkheidsfront „desnoods door middel van een staatsgreep

9. Eyskens gaat voort (blz. 131): „Ons land heeft het stelsel van de volksrechtbanken niet gekend, enkele uitzonderingen niet te na gesproken. In Tongeren bijvoorbeeld werden door een zogenaamd volksgerecht een tiental personen terechtgesteld... In Frankrijk werden naar schatting 40.000 tot 60.000 mensen door volksrechtbanken veroordeeld en geëxecuteerd''. In Tongeren ging het niet om tien, maar om vijf moorden; zie het uitstekende werk van JOS BOUVEROUX, *Terreur in oorlogstijd. Het Limburgse drama*, Antwerpen, 1984. Wat Frankrijk betreft schrijven L. HUYSE en K. HOFLACK: „Uiteindelijk bleken het er, na nauwkeurig telwerk, minder dan negenduizend te zijn''; *Onverwerkt verleden. Een naschrift*, Leuven, 1994, blz. 56.

hun politieke aspiraties zouden verwezenlijken, was niet ongegrond. De communisten hebben daartoe trouwens pogingen ondernomen'', iets wat het parlement bewoog om aan de nieuwe regering-Pierlot een verlenging toe te staan van de bijzondere machten die aan haar voorganger waren toegekend bij het uitbreken van de oorlog (blz. 125-130).

Eyskens legt geen verband tussen de machtsgreep van de communisten en het Onafhankelijkheidsfront, en hun straatrepressie plus de drukking van hun sympathisanten die massale aanhoudingen, veroordelingen en fusilleringen eisten. Wel schrijft hij: „Van katholieke zijde werd vroegtijdig geprotesteerd tegen excessen en wanordelijkheden bij de repressie... Van socialistische en liberale parlementsleden kregen zij niet veel steun. Met uitzondering van Joseph Pholien, Paul Struye en enkele anderen hielden de meeste Franstalige parlementsleden zich eveneens afzijdig. Het was in feite een Vlaamse katholieke minderheid die bij de repressie en de epuratie meer menselijkheid en gematigdheid nastreefde'' (blz. 155).

Naar aanleiding van de Koningskwestie ging de Katholieke Partij in juli 1945 „voor het eerst sedert 1884 in de oppositie. Dat was natuurlijk een grote dwaasheid. De vrede was nog maar pas hersteld en er brak een periode van repressie en epuratie aan. Het stond vast dat de linkse partijen de gelegenheid zouden aangrijpen om bij de berechting van collaborateurs katholieken voor kleine delicten onrechtvaardig zwaar te straffen'' (blz. 174).

De linkse regering van socialisten, liberalen, communisten en Unie der Democratische Belgen, die op 2 augustus aantrad, noemde zich „de regering van het verzet'' en stond een verstrenging van repressie en epuratie voor. Eigenlijk was de Koningskwestie een onderdeel van die ruimere problematiek: vermits niemand patriotischer moet zijn dan de koning, zou de terugkeer van Leopold III betekenen dat er slechts een beperkte repressie en epuratie konden gebeuren. Precies daarom mocht hij van links niet opnieuw de troon bestijgen, maar schaarde rechts zich achter hem. Vermits de politieke collaboratie met de naziën met de *Flamenpolitik* uiteraard overwegend rechts en Vlaams geweest was, kregen de Koningskwestie alsook het repressieprobleem onvermijdelijk zowel een communautair als een partijpolitic karakter. Ik ben er dus niet zeker van dat er voor de Katholieke Partij een reële mogelijkheid inzat om *niet* in de oppositie te gaan. Vanaf de bevrijding in september 1944 was de polarisering tussen links en rechts over de repressie op gang gekomen. De woelingen van november 1944 en van mei 1945 moeten in dat licht gezien worden, evenals de campagnes tegen de opeenvolgende katholieke ministers van Justitie Verbaet en du Bus de Warnaffe, en de poging om de katholieken al in februari 1945 uit de eerste regering-Van Acker te sluiten.

In zijn eigen stad Leuven was Eyskens er toch getuige van hoe de socialistische partijleiding (tegen een minderheid van bezadigde socialistische gemeenteraadsleden in) hardnekkig eiste dat alle rechtse schepenen als „gecompromitteerden'' en „onwaardige elementen'' zouden worden afgezet. Hoe zij de

rexistische schepen Maes, die in de zomer van 1941 door de bezetter was ontslagen omdat uit het Leuvense rexisme de verzetsorganisatie Nationale Koninklijke Beweging groeide, en die bij de bevrijding zijn functie had hernomen, met geweld uit het stadhuis verdreef. Hoe het weekblad *De Volkswil*, orgaan van de Socialistische Partij van het arrondissement, in de lente van 1945 herhaaldelijk dreigde met en zelfs opriep tot straatgeweld. Door zulke oproepen wist het te beletten dat de nationalistische senator Van Dieren als advocaat zou kunnen pleiten. Na een langdurige socialistische campagne tegen hem — ook buiten Leuven — werd die eindelijk gerechtelijk vervolgd. Eyskens schrijft: „Ik heb op het proces verklaard dat Van Dieren, wiens advocatenkantoor op korte afstand van mijn woning op het Ladeuzeplein te Leuven was gevestigd, zich bij mijn weten tijdens de bezetting correct had gedragen... In november 1947, na verscheidene nieuwe rechtszittingen en nadat hij anderhalf jaar in de gevangenis had gezeten, werd hij vrijgesproken” (blz. 154-155).

Er bestond bij een groot deel van de linkse opinie wel degelijk de wil om, met het oog op een brede en harde repressie en epuratie, de katholieken uit de regering te sluiten, zoals het al geprobeerd was in november 1944 en in februari 1945. De verflechting met de Koningskwestie zou de standpunten wederzijds verharden en een verzoening inzake de repressie voor lange tijd onmogelijk maken.¹⁰ Voor de staatsman Eyskens, die van februari tot juli 1945 als minister al met de vreselijke financiële gevolgen van de oorlog geconfronteerd was, zouden al die problemen nog lang aanslepen.

Het is niet mogelijk om in één artikel heel de rijkdom van deze memoires aan te duiden, ook niet als we ons beperken tot het domein van dit tijdschrift: de Vlaamse Beweging. We hopen er later op terug te komen.

10. L. WILS, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven-Apeldoorn, 1992, blz. 229-236. L. WILS, De illegale interneringen tijdens de repressie, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1991, blz. 55-63.